Zbiljsko i mistično u dugopoljskoj usmenoj književnosti

Plazibat, Tamara

Master's thesis / Diplomski rad

2015

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:172:530449

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-29**

Repository / Repozitorij:

Repository of Faculty of humanities and social sciences

zir.nsk.hr

UNIVERSITY OF SPLIT

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

SVEUČILIŠTE U SPLITU

FILOZOFSKI FAKULTET

TAMARA PLAZIBAT

ZBILJSKO I MISTIČNO U DUGOPOLJSKOJ USMENOJ KNJIŽEVNOSTI

DIPLOMSKI RAD

SPLIT, 2015.

Odsjek za *Hrvatski jezik i književnost*

Hrvatski jezik i književnost

Kolegij *Književnost i zbilja*

ZBILJSKO I MISTIČNO U DUGOPOLJSKOJ USMENOJ KNJIŽEVNOSTI

Studentica: **Mentor:**

Tamara Plazibat **prof. dr. sc. Marko Dragić**

Split, 2015. godine

Diplomski je rad obranjen _____ u Splitu pred povjerenstvom:

_____

_____

_____

KAZALO

UVOD 4

1. DUGOPOLJE U PROŠLOSTI 8

2. RERA 14

3. PREDAJE 16

3.1. Mitske predaje 17

3.1.1. Vile 17

3.1.1.1. Mosorske vile 33

3.2. Povijesne predaje 34

3.3. Demonološke predaje 41

3.3.1. Predaje o morama 41

4. ZAKLJUČAK 45

RJEČNIK 46

LITERATURA 49

Kazivači 51

SAŽETAK 52

SUMMARY 53

UVOD

Naša riječ književnost izaziva pomisao na knjige, ali književnost nije nipošto samo ono što je napisano u knjigama. Književnost, kao stvaralačka djelatnost može se usporediti s drugim umjetnostima poput slikarstva, kiparstva, glazbe, filma i arhitekture u kojima duhovna moć oblikovanja i izražavanja uspijeva ostvariti djela od posebne važnosti i značenja za svaku kulturu. Književnost je umjetnost riječi.[1] Književnost nije samo spoznaja onoga što je bilo i što jest, književno djelo se uvijek odnosi i prema onome što se nazire kao još neostvarena, a već djelatna budućnost. Promotrimo li odnos književnosti i zbilje, književno djelo nije samo model zbilje i slika svijeta. Književno djelo je mogući svijet budućnosti i zbog tog odnosa prema budućnosti, književna djela ne zastarijevaju.[2] O tome govori i Ivo Andrić koji je u svom govoru povodom primanja Nobelove nagrade za književnost 1961. godine rekao da književnik i njegovo djelo ne služe ničemu ako na jedan ili drugi način ne služe čovjeku i čovječanstvu i da je upravo to ono što je bitno. [3] Književnost je zrcalo stvarnosti, ali se pisac udaljuje od zbilje tako što „zbiljske" podatke koje koristi prožima svojim duhom, odnosno stvaralačkim djelatnostima.[4] Prema Aristotelu, točnost prikaza smatrala se u antici vrlinom. Zdeslav Dukat navodi da Aristotel nije bio svjestan razlike gledateljeve reakcije na stvaran predmet i na njegovu umjetničku reprodukciju.[5] Književnost stvara nove fiktivne svjetove, koji se prema zbilji odnose kao svojevrsne projekcije različitih mogućnosti života. Taj dodatak zbilji koji joj književnost daje, stvaralački je rad jer u znanosti vlada težnja da se zbilja učini pristupačnom.[6]

Od malih nogu, baka mi priča priče o svom djetinjstvu i brojnim tadašnjim običajima. I dan danas, uhvati je nostalgija pa često krene pričati o tom davno izgubljenom vremenu. S današnjeg stajališta, teško mi je zamisliti da su nekada ljudi tako teško živjeli – bez struje, vode, djeca su od malih nogu radila po polju… Monotoniju tadašnjeg života „razbila" bi proslava sv. Mihovila za koju su se Dugopoljci posebno spremali. Zbog želje za istraživanjem rodnog kraja, a posebice načina života i predaja „starih" Dugopoljaca i Dugopoljki, odlučila sam pisati ovaj diplomski rad. U mojoj potrazi za tradicijom mog kraja najviše su mi pomogli

[1] Milivoj Solar, *Teorija književnosti,* Zagreb: Školska knjiga, 1977, str. 7-8.
[2] *Isto,* str. 18.
[3] Govor Ive Andrića u povodu primanja Nobelove nagrade za književnost 1961. godine u *Pristup književnom djelu,* Frangeš, Rosandić, Šicel, Zagreb: Školska knjiga, 1970, str. 14.
[4] Viktor Žmegač, *Književnost i zbilja,* Zagreb: Školska knjiga, 1982, str, 83-84.
[5] Aristotel, *O pjesničkom umijeću,* Zagreb: Itro August Cesarec, 1983, str.75.
[6] Viktor Žmegač, *Književnost i zbilja,* Zagreb: Školska knjiga, 1982, str, 83-84.

baka Milica Plazibat (djevojačko prezime Radošević) i djed Božo Vučković. Moja baka Milica rođena je 10. siječnja 1949. u Dugopolju u seljačkoj obitelji. Njezin otac Jure Radošević radio je u „Dalmacija cementu“, a majka Luca je bila kućanica. Baka je imala stariju sestru Nedjeljku, a brat Ante je umro nedugo nakon rođenja. Milica je završila osmogodišnje školovanje u Dugopolju, ali joj majka nije dala nastaviti daljnje školovanje jer je trebala raditi u kući i u polju. Naime, Drugi svjetski rat im je razrušio kuću što je ostavilo biljeg na ovu obitelj. Baka je imala teško djetinjstvo - obavljala je teške kućanske poslove, čuvala krave, odlazila u Mosor po travu, raž, krumpir… Sa osamnaest godina, baka se udala za mog djeda Slavka Plazibata. Dobili su dva sina i četvero unučadi.

Drugi kazivač je moj djed Božo Vučković rođen 1. siječnja 1947. u Dugopolju. Odrastao je bez oca (otac Ante poginuo je u Drugom svjetskom ratu), uz majku Anicu i dvije starije sestre - Anđelku i Mariju. Obitelj je teško živjela, djed je čuvao krave i radio u polju, dok su majka i sestre odlazile na pazar prodavati mlijeko. Živjeli su u jednoj prostoriji a najčešći obrok im je bila pura. Često su jeli i stari kruh. Zahvaljujući skromnom životu, uštedjeli su nešto novca i preselili se u Split. Djed se potom školovao. Ima četiri kćeri i šestero unučadi.

Što se tiče mog rodnog kraja, općina Dugopolje utemeljena je u siječnju 1997. i obuhvaća naselja Dugopolje, Koprivno, Kotlenice i Lisku. Ova naselja se nalaze u jugoistočnom dijelu Dalmatinske zagore, uz granicu povijesnih Poljica i drevnog Klisa.[7] Svakome tko jednom dođe u Dugopolje jasno je zašto je dobilo upravo to ime. Dugopolje je dobilo ime po krškom dugom polju uz koje je sa sjeverne strane nastalo naselje.[8] Značaj Dugopolja seže u neolitik jer iz tog doba potječu brojne kamene sjekire koje su pronađene (u današnjem zaselku Vučković). Polje je pružalo osnovne uvjete za život i starim Ilirima čije se

[7] Grb općine Dugopolje sastavljen je od plavog štita u čijem se podnožju nalazi bijela (srebrna) planina Mosor s tri blago uzdignuta vrha koji su simbol svih općinskih naselja. Njegov središnji vrh nadvisuje mač i zlatna (žuta) vaga dubljih plitica ispred njega– simboli svetog Mihovila, zaštitnika Općine i dugopoljske crkve zajedno sa svetim Jeronimom (Mač je simbol svetaca koji su prema predaji podnijeli mučeništvo od njegove oštrice te zajedno sa vagom za vaganje „duša pokojnika“ ima važnu simboliku.). Zastava općine Dugopolje sastavljena je u omjeru 1:2 i protkana modrom bojom koja simbolizira dugopoljsku narodnu žensku nošnju, *modrinu,* a u sredini se nalazi žuto obrubljeni grb Općine Dugopolje.

[8] Mile Vidović, *Splitsko-makarska nadbiskupija (župe i ustanove).* Split: Splitsko-makarska nadbiskupija, 2014, str. 212.

gradine i danas vide na nekoliko lokaliteta.[9] Veliki značaj Dugopolje je imalo i u rimskom razdoblju jer su na tom području otkrivene stele rimskih vojnika i brojni rimski novčići koje svjedoče o boravku rimskih legija (važnost odnosa Dugopolja i Salone koja je bila metropola antičke Dalmacije).[10]

Možemo reći da je povijest Dugopolja ispisana tijekom hrvatske povijesti. Prvi spomen zemlje Dugopolje potječe iz 1283., kada plemić iz Klisa Ivan kupuje od Klišanina Vlčete zemlju Dugopolje za 60 libara te 200 koza i 3 svinje.[11] U jednom dokumentu iz 1397. godine među mjestima koja spadaju u „kliški kotar" navodi se i selo Dugopolje. To je prvi spomen sela Dugopolja. O srednjovjekovnoj hrvatskoj naseljenosti Dugopolja govore stećci koji se nalaze nedaleko od nekadašnje željezničke postaje i kod župne crkve. Dugopolje je došlo pod tursku vlast 1524. godine i ostalo u turskim rukama sve do 1684. godine (početak Morejskog rata) te se u tom razdoblju naselilo muslimansko i pravoslavno stanovništvo.[12]

U jeku Morejskog rata između Osmanskog Carstva i Mletačke Republike, dolazi do naseljavanja stanovništva iz Bosne i Hercegovine, kada je zapovjednik mletačkog konjaništva Antonio Zeno došao do Rame te mu se pod vodstvom franjevaca pridružilo oko 5 000 ljudi, od kojih se jedan dio naselio u cetinskim, a drugi po zagorskim selima među kojima se navodi i Dugopolje.[13]

Tijekom prošlosti, Dugopolje su napadale i brojne bolesti kao što je kuga koja je zahvatila Dugopolje 1783. godine. Prema predaji, kugu je donio jedan pomorac iz Koprivnog, a zahvaljujući učinkovitosti vlasti, suzbijena je nakon nekoliko mjeseci. Tih godina Dugopolje je zahvatila i najteža glad od koje su umrli brojni Dugopoljci.[14]

Svi ovi događaji oblikovali su današnji prostorni izgled Dugopolja, demografsku sliku, društveni i gospodarski život te samosvijest Dugopoljaca. Dugopolje se oblikovalo u javnom, političkom i kulturnom životu i razvilo u veću zajednicu koja danas broji oko 4 000 stanovnika. Dugopolje i danas privlači sve veći broj mladih obitelji koje se naseljavaju na ovo

[9] Damir Kliškić, *Prapovijest na području Dugopolja,* u: Zbornik radova općine Dugopolje, sv. 1, Zagreb-Dugopolje, 2001, str. 66-71.
[10] Nenad Cambi, *Dugopolje u antici,* u: Zbornik radova općine Dugopolje, sv. 1, Zagreb-Dugopolje, 2001, str. 81.
[11] Krešimir Kužić, *Povijest Dugopolja i njegovih sela,* u: Zbornik radova općine Dugopolje, sv. I., Zagreb-Dugopolje, 2001, str. 152.
[12] *Isto,* str. 158.
[13] *Isto,* str. 163.
[14] *Isto,* str. 128.

područje. Djeca imaju razne izvanškolske aktivnosti i Općina ulaže u razvoj obrazovanja i nudi brojne mogućnosti. Gospodarska zona „Podi“ doživjela je veliki razvoj posljednjih godina. U novije vrijeme bilježi se i razvoj turizma jer brojni turisti obilaze špilju Vranjaču koja je biser dalmatinskog krša. Smještena je u podnožju središnjeg dijela Mosora, sa sjeverne strane. Ulazni dio poznat je mještanima od davnina, a drugi dio otkrio je 1903. Stipe Punda koji je prošao kroz uski prolaz za ranjenim golubom. Špilja je svečano otvorena 15. prosinca 1929. i važan je biljeg naše baštine. Profesor Umberto Girometta posebno je zaslužan za propagiranje prirodnih ljepota ove šilje, o kojoj piše u dnevnom tisku, časopisima i znanstvenim publikacijama, što je imalo za posljedicu veliki broj posjetitelja špilje Vranjače.[15]

Unatoč sve većoj urbanizaciji, mještani duboko u svojim srcima čuvaju tradiciju, običaje i predaje, koje se prenose s generacije na generaciju, a važnu ulogu u očuvanju tradicije ima KUD „Pleter“.

[15] Krešimir Kužić, *Povijest Dugopolja i njegovih sela*, u: Zbornik radova općine Dugopolje, sv. I., Zagreb-Dugopolje, 2001, str. 149-151.

1. DUGOPOLJE U PROŠLOSTI

Povoljan geografski smještaj u blizini većih naselja splitskog zaleđa (Klisa i Trilja) i centra kao što je Sinj, omogućio je dobre veze i otvorenost prema tim područjima. Time se oblikovala tradicijska kultura koja je tipična za srednjodalmatinsku zagoru, ali i posebnostima koje su prvenstveno proizlazile iz dodira jadranske i zagorske regije, te blizine Splita kao većeg urbanog centra.[16]

Kao što sam već navela općina Dugoplje sastoji se od naselja Dugopolje, Koprivno, Kotlenice i Liska. Naselja su se sastojala od više zaselaka zbijenoga tipa, tzv. *komšiluka,* s grupama nastambi čiji su stanovnici istoga prezimena. Tako su u Dugopolju zabilježeni zaseoci prema područjima Senj (područje Dračanice o kojoj piše i Alberto Fortis)[17], Rama i Kute. Za Senj su bili zaseoci: Balići, Bani, Bosančići-Colići, Čelani, Čipčići, Čulini, Dodoje, Džakići, Kardumi, Kolići, Macanovići, Milići, Radovani, Smodlaci, Ževrnje. U Rami su: Caktaši, Perišići, Radani, Radoševići, Rogošići, Šimići. Za Kute: Čevrići, Doždori, Đuderije, Jurenići, Križani, Malbaše, Marasovići, Plazibati, Radine, Vučkovići, Vukasovići. Kao i u drugim krajevima Dalmatinske zagore, i ovdje se nekada živjelo u jednodijelnim kamenim prizemnicama, pokrivenim kamenim pločama ili krovom od slame. U početku je samo pregrada od pruća premazana zemljom odvajala ljude od blaga (stoke).[18]

Najvažnije mjesto u kući bilo je nisko otvoreno ognjište, *komin*¸ mjesto na kojem se kuhala i pripremala hrana. Komin je najčešće bio postavljen uz jedan od bočnih zidova. Bio je načinjen od opeke, u obliku pravokutne ploče neznatno odignute od razine zemlje. Ognjište je bilo centar stambenog prostora, s posebnim značenjem u obiteljskom i običajnom životu. Oko njega se sjedilo na drvenim *bancima* i niskim *tronozima,* a u blizini je bio niski okrugli stol, *sinija,* s *katrigom*¸većim drvenim tronogom polukružnoga naslona. U *kužini* je bila i drvena

[16] Branka Vojnović Traživuk, *Prilog istraživanju etnografije Dugopolja,* u: Zbornik radova općine Dugopolje, sv. I., Zagreb-Dugopolje, 2001, str. 461.
[17] O Dračanici piše Alberto Fortis još 1774., u svome putopisu po Dalmaciji kao o kamenitoj i neobradivoj dolini: „Rijetko grmlje, kržljava drveća i mnoštvo trnja, po kojem Dračanica nosi ime, djeluje još gore nego što bi djelovale gole strahote, jer zapreču onaj tegoban put i čine ga još nezgodnijim. (Alberto Fortis, *Put po Dalmaciji,* Zagreb: Globus, 1984, str. 179.)
[18] Branka Vojnović Traživuk, *Prilog istraživanju etnografije Dugopolja,* u: Zbornik radova općine Dugopolje, sv. I., Zagreb-Dugopolje, 2001, str. 462.

polica, *škancija,* na koju su se odlagali sitniji kućanski predmeti kao što su drvena zdjela, *čanjak,* žlice, *bukara* za vino, metalne tave… [19]

Kuće su se pokrivale krovom od *ševara ozimice,* odnosno slamom raži. Od klasa bi se odvojilo zrno i slama bi se vezala u *ručice* i opletala tankim *užetom od ševara. Ručice* su se slagale jedna do druge u redovima, od dna krova prema vrhu. Kada bi se postavile *ručice,* poprečno bi se stavljala *podšivača* (tanja grana) te se pomoću velike drvene *igle* sve pričvršćivalo za krovnu konstrukciju. Posebno se obrađivao vrh krova, odnosno *slime,* gdje su se ručice savijale i jače učvršćivale *podšivačama.* Na izradi ovakvog krova obično su radile najmanje dvije osobe tako da su mogle *iglu* vraćati s jednoga kraja na drugi.[20]

Poboljšanjem uvjeta života i proširivanjem obitelji, kuće su se mijenjale dogradnjama i prenamjenama prostora, čime su se oblikovali raznoliki sklopovi nastambi stambene i gospodarske namjene. Za stanovanje se sve više grade katnice s vanjskim stubištem i konobom ili drugim gospodarskim sadržajem u prizemlju. Prizemnice u kojima se nekad živjelo postaju *pojate* za stoku i sijeno.[21]

Što se tiče gospodarstva, poljodjelstvo je nekad bilo značajna grana tradicijskog gospodarstva. Najviše se uzgajala pšenica *(šenica),* ječam *(ječim),* raž *(ozimica),* proso, kukuruz, pir, grah *(slani gra, važol),* bob, leća. Zabilježen je i uzgoj duhana. Zemlja se obrađivala oranjem dva puta na godinu. Često se oralo svake godine na drugi način: od krajeva prema sredini *(razbacit)* ili od sredine prema van *(zaskladit).* Za oranje su se upotrebljavali volovi i konji, a oralo se drvenim *ralom.* Ručno se kopalo kao i danas, *motikom*[22] i *mašklinom.*[23] Sijalo se rukom iz torbe koja je visjela o lijevom ramenu što je bio posao muškarca. Zemlja se gnojila domaćim *gnojivom.* Žito se želo *srpom* polukružne oštrice i kosilo novijom *kosom kovanicom. Srpovima* su želi seljaci za sebe, dok su se kosci mogli unajmiti. Vezivanje snopova žita bio je posao žena. One su ih vezivale *užetom od ozimice* te ih slagale na njivi. Na *gumnu* se odvijala vršidba žita koje se potom spremalo u drvene sanduke, *ambare.* Na *gumnu* se također sušio kukuruz i djetelina. Jedno *gumno* rabilo je više kućanstava ili je bilo zajedničko za cijelo selo (npr. Liska). *Gumno* se kao i voda nije dijelilo

[19] Branka Vojnović Traživuk, *Prilog istraživanju etnografije Dugopolja,* u: Zbornik radova općine Dugopolje, sv. I., Zagreb-Dugopolje, 2001, str. 462- 463.
[20] *Isto,* str. 464.
[21] *Isto,* str. 464.
[22] *Motikom* se kopa njiva po krajevima gdje ne može ići ralo, te služi za okopavanje vrtova i vinograda.
[23] *Mašklinom* se kopa zemlja s više kamenja.

te se držalo zajedničkim, a ne osobnim imetkom. Za razliku od poljodjelstva, vinogradu je trebalo posvetiti mnogo pažnje i truda. *Jematva* je bila oko Sv. Mihovila. Grožđe se bralo u *krtolima* i stavljalo na *kar.* Ponekad bi se grožđe ostavljalo četiri do pet dana da se *malo upali,* a potom bi se *satralo* nogama. U konobi se nalaze velike drvene posude, *badnjevi* i bačve. Grožđe se gnječi u *turnju*. Uz pomoć *vinoteke* vino se toči u sud, tako da prolazi čisto vino, a otpaci ostaju u posudi. Potom se *otače* u *bačve. Bačve* su se nabavljale na sajmovima u Trilju, Solinu i Splitu. Od *dropa* bi se u *kotlu* pravila rakija. Stočarstvo je uz poljoprivredu bilo druga važna grana tradicijskog gospodarstva. Svaka kuća čuvala je svoje blago – *čobani* su bili uglavnom muška i ženska djeca, pogotovo mlade djevojke koje su, čuvajući ovce, prele vunu ili plele čarape. Žene su obavljale sve poslove vezane uz preradu mlijeka. Za pravljenje sira koristile su sirište od životinjskog želuca tzv. *muru* i drveni kalup u obliku obruča – *tvorilo.* O tome koliko je stočarstvo bilo razvijeno svjedoči sačuvana drvena čaša za vodu kao dio tipičnog pastirskog pribora. Zanimljivi su i neki tradicijski običaji vezani za zaštitu stoke (blaga). Tako se npr. na Badnjak prvoj ovci koja uđe u staju daje da prva nagrize pogaču. Zadnjoj ovci daje se iz *bukare* piti vino, a potom piju ukućani tako da *bukara* kruži među njima.[24]

Osim navedenih djelatnosti, ljudi su se bavili i izradom košara i obradom životinjske kože i drva. Žene su obrađivale vunu i izrađivale nošnju. Opanke su izrađivali i muškarci i žene. Opanci su se izrađivali pomoću drvenoga kalupa i čekića. Košare su uglavnom izrađivali muškarci. Na dugopoljskom području bila je poznata i izrada predmeta od drva, koja je oduvijek bila muški posao. Iako se dio predmeta, koji su se upotrebljavali u kućanstvu ili u gospodarstvu, kupovao na obližnjim *pazarima*, neki tragovi upućuju na postojanje drvodjeljske tradicije: kar, katrige, škrinje, gusle…[25]

[24] Branka Vojnović Traživuk, *Prilog istraživanju etnografije Dugopolja,* u: Zbornik radova općine Dugopolje, sv. I., Zagreb-Dugopolje, 2001, str. 467- 468.
[25] *Isto,* str. 469.

Sliku Dugopolja u prošlosti ispričala mi je baka Milica:

E moje dite! Nekad su ljudi živili u kamenin kućama sa krovovima od slame. Najvažnije misto u kući bija je komin na kojen se spremalo i kuvalo. Sidili smo oko komina na bancima i katrigama. U kužini je bila škancija na koju smo stavljali čanjak, bukaru, petrolejku, krtole... U kući se nalazija i drveni ambar za žito i naćve za misit kruv, škrinja za robu koju smo mi mlade nosile u dotu i krevet u obliku niskog sanduka. Kuće smo pokrivali krovon od ševara ozimice. To ti je, moje dite, slama raži. Kad se od klasa odvoji zrno, slama se vezuje u ručice i oplete tankim konopom od ševera. Te ručice su se slagale u tankin redovima, od dna krova prema vrhu. Onda bi se stavljala podšivača i ljudi bi pomoću velike drvene igle sve pričvršćivali za krov vezon ili žicon. Posebno se radia vrh krova kako bi mi rekli slime. Tu bi ti se ručice savijale i jače učvršćivale podšivačama. A onda malo pomalo ljudi su počeli gradit katnice pa su te stare prizemne kuće postale pojate za blago. A da ti baba, sad kaže šta su ljudi sve izrađivali. Opanci su se radili od goveđe kože, a gornji dio ili kako su ga stari zvali oputa, od traka koje su se iskrojile od ovčje kože koju bi sami napravili pa bi je sušili rastegnutu na šćape, a onda brijali. Trake su se končale rukon i onda se praljkon provlačile kroz rupice potplata. Od životinjske kože ljudi su radili burače i mihe. U mihu se prevozila mast, a u manjoj burači se nosilo vino u polje ili na pir. Buraču su ljudi radili od kozleće kože koja se solila, brijala, napuvala i sušila. Radile su se i krtoli di se prvo savijala ručica od jasena ili rašeljke u obliku kružnice. Onda bi se stavljalo okomito kolo isto od savijene grane i pričvrstilo bi se žicom ili vezom. Na taj okvir se dalje ispripliću rebra od pruća. U krtolu se nose jaja, grožđe... Konistre bi se kupovale u Sinju, a služile su za dotu ili ka dar za pir ili za slaganje polusuve robe.[26]

[26] Milica Plazibat (rođena 1949.).

Slika 1. Tradicionalni uporabni predmeti

Na ovu priču nadovezao se moj djed Božo Vučković koji mi je ispričao kako se nekada obrađivalo naše dugo, zlatno polje po kojem je moje mjesto dobilo ime.

Nakon žetve tribalo je zemlju podorat. Svake godine bi se oralo na drugi način - od krajeva prema vrhu, razbacit, i od sredine prema vanka, zaskladit. Za oranje su ljudi koristili volove i konje. Oralo se i drvenim ralom koji se sastoja od ojice koja ulazi u kut šta ga čini ručica sa plazom. Bili su napravljeni od ralice. Na plaz se nastavlja željezni lemiš ili raonjak. Drveni ili željezni kozlac spaja ojicu s plazom. Za struganje i čišćenje zemlje s lemiša koristila se strugača. Ralo se prinosilo ramenima. Kopalo se motikon i mašklinon. Motikon se kopa njiva po krajevima di ne može ić ralo i š njon se okopava vrta i vinograd. A mašklinon se kopa zemlja s više kamenja. Sijalo bi se rukon iz torbe koja je visila na livon ramenu i to je bija posa muškarca a onda su to posli mogle i žene radit. Prije početka sijanja ljudi bi se prikrižili i rekli: „U ime Isusovo, daj Bože da rodi“. Žito se želo srpon i kosilo koson. Kosir se koristija za rizanje loze i siču grmlja. Žene bi vezale snopove žita konopon od ozimice i slagale bi ih na njivi u tronjke, petice i devetnice. Žito se sušilo deset do petnest dana na njivi, a onda bi ga se nosilo na guvno i vršilo. Zrno se odvajalo ručno pa bi stari rekli da se ide

mlatit ili vrć konjima. Konjima se vršilo na guvnu. Zemljano guvno se ožuja kosirom za vršidbu i polije vodon. Na očišćeno guvno se sutra donose snopovi žita. Nakon vršenja zrno se vijalo po drvenim lopatama tako da pliva ili kako mi danas kažemo da slama pomoću laganog vjetra odleti, a žito padne. Za kupljenje slame ljudi su se služili drvenim grabljama i vilama s tri roga. Žito se spremalo u ambare, a slama se mišala sa ditelinom i davala blagu. Na guvnu, koje je bilo zajedničko, sušila se i ditelina i kukuruz. A šta se tiče loze govori se: „Loza oće svako jutro, nazovi mi dobro jutro". Jematva je oko Svetog Mihovila. Grožđe se bralo u krtolima, sabiralo u velike kove i tovarilo na kar. Grožđe bi se ostavljalo par dana da se malo upali i nakon toga bi se satralo nogama. U konobi su bile, a i danas su badnjevi i bačve. Grožđe se gnječi u turnju, a vino se otače u bačve. Od dropa se u kotlu peče rakija. Na Svisvete je prvo pijenje tog novog vina. Muški idu od kuće do kuće i odlučuju čije je vino najbolje i pri tome se časte pršutom i pivaju pisme. Danas vi mladi, ne tribate čuvat blago, a mi smo ka dica svaki dan to radili. Zvali su nas čobanima, a mlade divojke bi, dok su čuvale ovce, plele čorape. Žene su se bavile dobivanjem mlika. Pravile su i sir uz pomoć mura i tvorila. Melo se pravilo pomoću stapa i mećaje. Metenika koja ostaje nakon šta se izdvoji maslo jila bi se s purom, a danas se daje prascima.[27]

[27] Kazao mi je djed Božo Vučković (rođen 1947.).

Slika 2. Rustična kuća

2. RERA

Na brojnim zabavama u Dugopolju često se pjeva rera koja je neizostavan simbol mog kraja. Što se tiče definicije rere, rera je tradicijsko pjevanje, odnosno spoj lirskog i epskog i njeni stihovi su izraz tadašnjeg života, običaja… Riječ je o dvoglasnom grlenom pjevanju gdje jedan pjevač vodi pjesmu, a drugi ga prate (reraju) izgovarajući slog „re“ ili neke druge samoglasnike. Rera je dobila ime prema uskotračnoj željeznici koja je povezivala Sinj sa Splitom, a dobila je taj naziv zbog putnika koji su pjevali reru, gangu i ojkavicu dok su se vozili.[28] Moji susjedi Anđelko Kardum (rođen 1952. u Dugopolju) i Mirko Plazibat (rođen 1969. u Splitu) opjevali su reru:

[28] http://www.hrt.hr/htv/emisije/navrhjezika/prilozi/hrv_glazba.htm (pristup 5. svibnja 2015.)

O ljubavi:

„U Mosoru kuća od ševara
tu je mala ljubila bećara.“

O curovanju:

„Reci dragi majci da ne laje
daleko je do moje udaje.“

O udaji:

„Ispleti majko dugo i debelo
ja ti iđen u vurešto selo.“

O Dugopolju:

„Dugopolje selo u tri reda
s Mosora ko Pariz izgleda.

Mala kapa i velike kite
ovo ti je dugopoljsko dite.

Dugopolje dugo i široko
ne može te prigledati oko.“[29]

[29] Reru su ispjevali Anđelko Kardum i Mirko Plazibat.

3. PREDAJE

Predaja je vrsta priče koja se temelji na vjerovanju u istinitost njezina sadržaja. Veliki je broj usmeno – proznih oblika u svetim knjigama (Vede, Talmud, Tipitaka, Biblija). Na značaj i ulogu usmene predaje, starozavjetni su pisci više puta ukazivali i poticali njegovanje vjerne usmene predaje. U poetici književnosti najčešće se prihvaća Proppova tematska podjela na pet vrsta: etiološke predaje, povijesne predaje, mitološke predaje, legende i pričanja iz života. Ta klasifikacija ima svojih nedostataka budući da nedostaju eshatološke i demonske predaje. Osim toga, legende su zasebna vrsta priča. Eshatološke predaje ne mogu se svrstati u mitološke (mitske) predaje jer su eshatološka bića, po predaji, iz groba ustajala kako bi ukazala na zločin počinjen na njima. Demonološka bića su uvijek zla i razlikuju se od eshatoloških kao i od mitskih koja su uglavnom dobra i rijetko čine zlo. Profesor Dragić je temeljem dosadašnje relevantne literature i posebice terensko-istraživačkoga rada predaje klasificirao na:

1. povijesne predaje
2. etiološke predaje
3. eshatološke predaje
4. mitske (mitološke) predaje
5. demonske (demonološke) predaje
6. pričanja iz života.[30]

[30] Marko Dragić, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (Fakultetski udžbenik). Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008, str. 272.

3.1. Mitske predaje

Mitske predaje pripovijedaju o vilama i povijesnim osobama kojima je narod pripisao nadnaravnu moć. Vile su omiljena tema u narodu. Postoje brojne priče o vilama - pomagale su junacima i zavodile mladiće javljajući im se u snu. Jedni pripovijedaju da su ih vile izliječile budući da su imale nadnaravnu moć; drugi da su siromašnim djevojkama pomagale brže istkati ruho za udaju; treći da su pomagale nejakim pastirima; četvrti da su mlade prenijele preko jezera u planinu, a stare pred crkvu... Činile su zlo jedino ako bi im se tko zamjerio izdavši tajnu da im je jedna noga magareća, konjska ili kozja. U narodnoj percepciji vile su bajkovite ljepotice, gotovo uvijek u dugim bijelim, rjeđe plavim haljinama, dugih zlatnožutih počešljanih kosa, s modrim ili zelenim očima. Osim vila, narod pripovijeda i o vilenjacima i vilinčetu. Od povijesnih osoba kojima narod pripisuje mitsku moć najčešće se spominju Marko Kraljević, Janko Sibinjanin, Stojan Janković, Mijat Tomić i Andrijica Šimić. Mitske predaje često imaju razrađenu fabulu, a pripovijedaju se kao memorati.[31]

3.1.1. Vile

Vile su mlada i lijepa ženska bića obdarena magičnim moćima. One su fizička i duhovna suprotnost morama, vješticama i vukodlacima. Priče o vilama u šumama i planinama postoje oduvijek. Nekada su ih u planinama susretali mladi čobani i čobanice, a potom i lugari, šumari i planinari. Pitanja koja se najčešće postavljaju vezana su uz izgled vila, opis njihovog staništa i samog nastanka vila.[32]

Na pitanje kako vile izgledaju, naše priče daju jednosložan odgovor: lijepe su, visoke, vitke, zgodne, prozračne i lagane. U nekim pričama spominje se da umjesto nogu imaju konjska ili magareća kopita ili kozje papke.[33] Njihova kosa je zlatne boje, raspuštena i duga gotovo do zemlje te ako im netko iščupa samo jednu vlas biva kažnjen smrću jer im je u kosi

[31] Marko Dragić, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (Fakultetski udžbenik). Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008, str. 429.
[32] *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, Novi libar, Zagreb, 2002, str. 1425.
[33] Ovisno o kojem kraju Hrvatske se govori.

tajna života i snaga. Njihova staništa nalaze se u planinama, špiljama, livadama, oko voda, po oblacima. Vile se često dijele prema staništima na gorske, planinske i izvorske vile.[34]

I u mom mjestu protkane su brojne predaje o vilama. Jednu od njih ispričala mi je baka Milica:

Moja tetka je išla u Mosor čuvat koze. Zamalo je upala u mali jarak koji je bija prikriven granjama. Spasija je jedan momak kojeg su vile otele iz Bosne. Ona ga nije vidila ali je on stavija svoju ruku da je spriječi da prođe tim putem i upadne u jarak. Vile su ga zbog toga istukle. Nakon godinu dana vratile su ga u Bosnu. On je doša u Dugopolje nakon toga jer su ti ljudi iz Bosne dolazili ovamo po žito. Moja tetka je prodavala žito i on je pripozna i reka da je spasija.[35]

Najpoznatija predaja o vilama je „Vile striljaju momke i divojke na Miholjdan u Dugopolju“ koju je zajedno s ostalim pjesmama o vilama te junačkim i brojnim drugim pjesmama sakupio i objavio don Ivan Čulin u svojoj zbirci narodnih pjesama koju je nazvao „S junacima i vilama - sa zimskih sila“.

E moja Tamara. Nekad davno su ovde vile dolazile i čuda se događala... Kažu da su vile otele jednog čovika iz Bosne i odvele ga na Mosor. Nisu mu ništa napravile. Samo je sta š njima godinu dana i onda su ga vratile kući. Ali svoju zlu ćud su pokazale na naš Miholjdan. To se ne pamti da je ikad tako bilo jada i tuge. Ko bi reka da će se to desit.

Večer prije derneka, pucalo se po selu, po obroncima Mosora palili su se svitnjaci, stoka klala, pršut riza, kruv se peka... Divojke su se za taj naš blagdan posebno sređivale, vezon ruho kitile. Momci su puške osvitavali, nože za pas zadivali, nosili su crvene kape i cvićen ih kitili. Na dičici su bili novi opančići, bile košuljice i kapice. Na misi su toga dana bili župnici iz svih okolnih mista. Majke su dicu svoju svitovale da prva ne zameću kolo oko Balića duba jer se mogu vilama zamirit.

[34] *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, Novi libar, Zagreb, 2002, str. 1425.
[35] Milica Plazibat (rođena 1949.).

Vile su sve to s Mosora gledale i jedva čekale da se vesala mladost oko duba nađe i zaigra. Mirković Tade koji je bia lip ka jabuka i Jela Serdarevića, cvit od divojke, nisu mogli odolit i prvi su zaigrali kolo.

A onda dođoše vile i ustriliše ih. To in nije bilo dovoljno pa su ubile i druge divojke i mladiće. Kad je to čuja naš pop, prokne i' i kaže: „Šta radite nesritnice? Odma da strile ste ostavile! Mihovile, Božji arkanđele, učini ji' da su nevidljive i neškodljive rodu ljudskomu." Bog je usliša njegovu molbu. Prokunia i' za trista godina, i više se nikad nisu vratile. Ali žalosnijeg dana, moje dite, ne doživi naše selo. Zato danas stari ljudi kažu: „Vala tebi, pope Radovane, što si vile stira u planine".[36]

Blagdani sv. Mihovila i sv. Jeronima (29. i 30. rujna) velika su svečanost za općinu Dugopolje. Na Dan sv. Mihovila održava se procesija i svečana misa, a potom priredba u izvedbi učenika OŠ „Dugopolje" i članova KUD- a „Pleter" kod *Balića duba* koji ima veliku ulogu u dugopoljskoj baštini. Najstariji stanovnici Dugopolja sjećaju se narodnog kola, *pisme, lipi divojaka i momaka,* često govoreći „*Kolo buba kod Balića duba"* kad se sjete svoje mladosti te *suđene* ili *nesuđene* ljubavi. I na Dan sv. Jeronima održava se misa sa svečanom procesijom i program brojnih sportskih igara na igralištu OŠ „Dugopolje". U zraku se osjeća ta pozitivna atmosfera kojom Dugopoljci slave svoje zaštitnike. Sudjelujući u izvedbi priredbe djeca uče o nekadašnjim običajima proslave zaštitnika općine Dugopolje, članovi KUD- a „Pleter" oblače tradicionalnu dugopoljsku nošnju i izvode „pučku veselicu". Svake godine izvodi se igrokaz o „*O vilama"* koji je nastao na osnovi dugopoljske legende koju je zapisao Ivan (Blaž) Čulin. Ova legenda oslikava sudar poganstva i kršćanstva. Vile su dio mnogobožanskog poganskog svijeta koje nastoje prevariti zbor djevojaka i ustrijeliti momke i djevojke na kršćanski praznik sv. Mihovila.[37]

[36] Milica Plazibat (rođena 1949.).
[37] Stanko Balić, *Kultura, kulturne udruge i njihovo djelovanje,* u: Zbornik radova općine Dugopolje, sv. I., Zagreb-Dugopolje, 2001, str. 664 - 668.

Slika 3. Proslava sv. Mihovila, pučka veselica

Vile striljaju momke i divojke na Miholjdan u Dugopolju

Zbor zborile vile u Mosoru,

Na Ljubljanu, na vr'u visoku.

Među sobom one govorile:

«Već odavna nismo ustrilile

Mlada momka il' kršne divojke.»

Među njima jedna upitala:

Koja znade di za nas imade

Lipe zgode i dobre prigode,

Na okupu naći divojaka

Vrlo lipi' i kršni' momaka,

Sve stasiti', vrlo naočiti'?»

Progovara vila Tugomila:

«Ko u Bisko, unde nam je tisno,

Dicmo selo za nas premaleno,

Već čekajmo dana Mijeljdana,

Kolo buba kod Balića duba.

Sletit ćemo dubu na ogranke,

S ogranaka postriljati momke,

Kršne momke i lipe divojke.

Tu nam eto zgode i prigode,

Jerbo ni'ko ne će pomisliti,

Da mi vile nji' smo ustrilile;

Svak će mislit da se posvadili,

Među sobom rad' cura pobili.

Svi ji znadu da su vrile krvi

I da nisu istoga plemena:

Dija sela doša' je iz Senja,

Drugi dija, sa istočne strane,

Doselija ovamo iz Rame,

Dok su niki starosidioci.

Dobri ljudi i jedni i drugi,

Svi su dobri, al' žestoke ćudi,

Pa zbog toga dođe i do krvi.

Svak će tako pomislit lako

Jedan drugog da su pogubili,

Pa mi vile ni kod koga krive.

Samo mudro to triba izvesti

Rad onoga popa Radovana,

Koji nama zapriti odavna:

Ako samo jedna ikad vila

Bilo koga bude ustrilila,

Da će zaklet za sto nas godina.

Zato, sestre, čarim se služimo,

Sve okolne pope opčinimo,

Da tog dana gosti Radovana

Bit moraju u njegovu dvoru,

E da bi se s njima zadržao,

Pa do kola tako ne došao,

Ne vidija, pa nas ne ukleja.

Pričekajmo toga skorog dana,

Tu će bit ćara i šićara!»

Tomu vile zadovoljne bile

I nagovor njezin pri'vatile.

Dan za danom eto Mijeljdana

I dernka pokraj polja ravna,

Pokraj polja sela Dugopolja.

Večer prije najave prangije,

Uz pucanje po selu pušaka,

Po obroncima paljenjem svitnjaka,

Uz brujanje po crkvicama zvona,

Vesel danak, dernek Mijeljdanak.

Već uoči velikog blagdana

Po kućama stoka je zaklana,

Nigdi ovan, nigdi jalovica,

Nigdi janje i s njim kokošica,

A pršuti stari izvađeni,

Za rizanje o klin obišeni.

Po konobom davno uzavrilo,

Mast u vino već se pritvorija,

Vino mlado, ali opojito,

Malo sladi, pa je zato pitko.

Stopanjice kruva su napekle

Od čistog brašna 'šeničnoga.

Divojke se rano pobrinule,

Da bi novo ruvo pokrojile,

Pomljivo ga vezom nakitile,

Za kićenje odgojile cviće.

Mladi momci svi će sutra biti

S puškama malim dobro osvitlanim

I nožima za pas zadivenim.

Zrili ljudi puške očistili,

Olovnim ji zrnima nabili,

Dok se stari u kamiše dali,

'Ko će duži i sa više vrži.

Na dičici novi opančići,

Košuljice nove i kapice.

Na sam blagdan zvona su zvonila

I u crkvu narod pozivala.

Zvona zvone, narod se o'zivlje.

Kano mravi po zelenoj travi,

O'svud vrvi i crkvi se žuri.

I misnici mnogi su pristigli,

Svi župnici iz okolni' mista:

Konjskog, Biska, Klisa, Kotlenica,

Svi na konjim ka' na gorskim vilam,

A iz daljeg stižu u kočijam,

To iz Splita, Sinja i Solina.

Kol'ko popa, tol'ko i momaka,

Svi su gosti popa Radovana;

Bile vile nji' su uputile.

Misu ima dekan iz Solina

A propovid gvardijan iz Sinja.

Glas ugodni solinskog dekana,

Svete riči sinjskog gvardijana

Ugodno se puka dojimale,

U nebo ga sa zemlje dizale.

U crkvi je o podne svršilo,

Puk se odma' kućam raspršija,

Sa gostima čeljad blagovala,

Šta je njima Bog i kuća dala.

U prav u to vrime blagovanja,

Mnoga majka sinka svitovala,

Osobito Mirkovića Šima

Svog Tadiju jedinoga sina:

«Nemoj prvi kolo zamećati,

To nesritno more po te biti!»

Isto tako priporuči žarko

Svojoj 'ćeri Serdarević Jeli

Njez'na baka i draga joj majka:

«Nemoj, Jele, prva zaigrati,

Vilama se možeš zamiriti!»

Kad od kola bilo došlo vrime,

Što je bilo momaka i divojke,

Sve to krene kod Balića duba,

Dino kolo odvajkada buba.

Sa svi' strana razliže pivanje,

Svud po selu čuje se pucanje.

Kad to vile s Mosora spazile,

Među sobom one govorile:

«Čujete li pismu i pucanje,

Čujete li selom dozivanje?

Već pristižu momci sa svi' strana:

Grubišani, Kućani, Senjani,

Mosorani, Vinogradinjani,

Te Ramljani i gosti iz vani.

Prije njizi na dubce sletimo,

U ograncima mi se pritajimo,

Sačekajmo pa ji postriljajmo!»

Kako vile sve pripravne bile,

S Ljubljana se spuste na Brdace,

Sa Brdaca dubcim u ogranke.

Taman vile smistile se bile,

Već pristigle prve su skupine,

A ostale za čas se sabrale.

Svi čekaju koji će prvi

Usuditi kolo zametniti,

Ali nisu za dugo čekali,

Jerbo pođe Tadija Mirković

Do divojke Jele Serdarević,

Pa je primi on za bile ruke,

S njom povede kolo naokolo.

Kako igra Mirkovića Tade,

Reklo bi se: na zemlju ne staje!

A lip je, majka ga rodila,

Kano da je soja gospo'skoga

Ili da je roda vilinskoga.

Divan Tade, Jela je još divnija,

Kano da je rodila je vila

I od vila igrat naučila,

Na čem vile zavidne im bile.

Kad se kolo uprav razigralo,

Mladenačko grlo raspivalo,

Naglom pade Mirkovića Tade.

Svit mislija da mu noga zape,

Priskočiše, pa ga podigoše,

Ali Tade na noge ne stade,

Niti diše, niti sobom miče.

Istog časa i Jela je pala,

Mrtvu Jelu zemlja je dočekala.

Oko nji' se svit saletija

I smrti se njijovoj čudija,

Ali brzo tajna se širila,

Kad počeše zaredom padati,

Snažni momci poljem privrćati,

Đul-divojke naglo izdisati,

Te postade sada svakom jasno:

Smrt njijova vilinsko je maslo.

Nasta metež i opće kukanje,

Šta začuje župnik Radovan,

Pa se brzo od stola skočija

I prozoru 'itro doletija.

Čim opazi na dubovim vile,

Kako ljute uperile strile,

Kako kose momke i divojke,

Na pod kleče, odma' – Jezus – reče.

Pa poviče šta mu grlo daje:

«Šta radite, nesritnice vile,

Odma' da ste strile ostavile!

Mijovile, Božji arkanđele,

Učini ji' da su nevidljive,

Nevidljive i još neškodljive

Lju'skom rodu, Božijem narodu!»

Žarka molba popa Radovana

Bi kod Boga odma' uslišana,

Te se vile brzo razletile,

Sa dubova digle u visine,

Pa spustile u Mosor na stine

I postale otad nevidljive

I nikomu da bi naudile.

Žalosnijeg dana Mijeljdana

I derneka še bi te godine

Ne doživi selo Dugopolje,

Jer postade dan opće žalosti,

Tad pogibe cvit jim od mladosti.

Roditelji u teškoj žalosti,

Braća, sestre i sva jim rodbina

Suze liju, kroz plač ji spominju.

Ne možeš ji od jada slušati,

Ne pristaju ni časa kukati.

Pa od bolnog njijova kukanja

Svakom srce u grudim se para,

Te misnice šta sprovod vodili

U suzam su mise govorili.

Dugopolje tako žrtva bila,

Zadnja žrtva vilinskog 'ira.

'Vala tebi, pope Radovane,

Šta si vile stira' u planine,

Ukleja ji da su nevidljive,

Izmolija da su neškodljive.[38]

Pjesma je, poput drugih pjesama iz ove zbirke, pisana epskim desetercem koji je najstariji stih naše usmene poezije. U pjesmi su opisane pripreme za proslavu i običaji koji se iz godine u godinu ponavljaju s malim izmjenama i dopunama.[39]

[38] Ivan Čulin, *S junacima i vilama sa zimskih sila*, Zbornik općine Dugopolje, svezak III., 2003, str. 527-530.

Priprema i običaji za dernek

Dana za danom eto Mijeljdana
I derneka pokraj polja ravna,
Pokraj polja sela Dugopolja.
Večer prije najavile prangije,
Uz pucanje po selu pušaka,
Po obroncima paljenjem svitnjaka,
Uz brujanje po crkvicam zvona,
Vesel danak, dernek Mijeljdanak.
Već uoči velikog blagdana
Po kućama stoka je zaklana,
Nigda ovna, nigda jalovica,
Nigdi janje i s njim kokošica,
A pršuti stari izvađeni,
Za rizanje o klin obišeni.
Po konobam davno uzavrilo,
Mast u vino već se pritvorija,
Vino mlado, ali opijato,
Malo sladi, pa je zato pitko.
Stopanjice kruva su napekle
I čistoga brašna 'šeničnoga. [40]

Običaji

Kad od kola bilo došlo vrime ,
Što je bilo momaka i divojke,
Sve to krene kod Balića duba,
Sa svi' strana razliže pivanje,
Svud po selu čuje se pucanje. [41]

[39] *Isto,* str. 527-530.
[40] Ivan Čulin, *S junacima i vilama sa zimskih sila*, Zbornik općine Dugopolje, svezak III., 2003, str. 527-528.

Opis svečane odjeće:

Divojke se rano pobrinule,
Da bi novo ruvo pokrojile,
Pomljivo ga vezom nakitile,
Za kićenje odgojile cviće
Mladi momci svi će sutra biti
S puškam malim dobro osvitlanim
I nožima za pas zadivenim.
Na dičici novi opančići,
Košuljice nove i kapice.[42]

Na izrazito slikovit način prema predaji Čulin zapisuje kako se dogodilo strijeljanje mladih djevojaka i mladića o kojem mi je pričala i baka Milica. Također, na poseban način opisana je kletva svećenika Radovana s kojom se nastoji povezati praznovjerje i kršćansko učenje. Poznato je da su Čulina prozivali nakon prve zbirke pjesama kako njeguje širenje praznovjerja. Upravo zbog toga se u drugoj zbirci pjesama od toga ograđuje uz napomenu da je riječ o plodovima pučke mašte čiji je korijen iz nekršćanskog doba. Možemo reći da nestanak vila iz ljudskog svijeta povezujemo s kršćanstvom, jer su ih svećenici protjerali u daleke planine i učinili ih nevidljivima.

...Što radite, nesritnice vile,
Odma' da ste strile ostavile!
Mijovile, Božji arkanđele,
Učini ji da su nevidljive,
Nevidljive i ne škodljive
Lju'skom rodu, Božjem narodu... [43]

[41] *Isto*, str. 528.
[42] *Isto*, str. 528.
[43] *Isto*, str. 530.

3.1.1.1. Mosorske vile

U mom selu poznata je i legenda o mosorskim vilama i konjima. Vjerovalo se da se mosorske vile noću spuštaju u selo i izvode konje iz staja te se okupljaju na gumnu i jure kroz noć sve dok se konji ne umore. Dok su se igrale s konjima vile bi konjsku grivu plele u pletenice koje se i danas nazivaju „viline pletenice".

One bi ti dolazile noću. Ulazile bi u pojate i vodile konje vanka. Igrale bi se š njima. Plele bi in pletenice, a prid jutro bi i' vratili u pojatu.[44]

Te pletenice se nisu smjele rasplesti jer bi se konj razbolio i na kraju umro. Dugopoljci i Dugopoljke pričaju kako su vile pomagale ljudima u poljoprivrednim i svakodnevnim poslovima. Poznata je priča o mladoj nevjesti što se iz Kuta udala u Coliće koju je svekrva poslala da požanje travu u nekoj dragi u Mosoru: *Tute ti je tribalo šest žena da to završi, a ona sama… Ton su pomogle vile. One su došle i pomogle joj požeć travu…*[45]

Zanimljiva je i podjela Mosora, odnosno poznato je da je Mosor katastarski podijeljen i ne pripada samo Dugopolju. Mještani Dugopolja vjeruju da su upravo vile pomogle u podjeli Mosora.[46] Prema predaji u podjeli su sudjelovali i podjelu dogovarali poljički junak Ožeže i dugopoljski junak pod imenom Opare (kod nekih pripovjedača je poljički junak bio Opare, a dugopoljski Ožeže, ali smisao priče je isti). Njih dvojicu su vile donijele na vrh Mosora da dogovore podjelu. Nakon dugog raspravljanja uspjeli su se dogovoriti. Poznata je rečenica koja se i danas može čuti prilikom podjele zemljišta : „*Ili ti mene opari ili ti mene opeči, al' granica će biti ovde.*" I tako su dva junaka podijelili vilinsko stanište na Mosoru.[47]

[44] Milica Plazibat (rođena 1949.)
[45] Milica Plazibat (rođena 1949).
[46] Krešimir Kužić, *Povijest Dugopolja i njegovih sela*, u: Zbornik radova općine Dugopolje, sv. I., Zagreb-Dugopolje, 2001, str. 150.
[47] Božo Vučković (rođen 1947.).

3.2. Povijesne predaje

Epske su pjesme opjevale značajne povijesne događaje i osobe. Prema povijesnom slijedu hrvatske povijesne pjesme, epske pjesme i povijesne predaje mogu se podijeliti na:

1. agrafijsku epohu
2. doba drevnih Grka
3. ilirsko i rimsko doba
4. starohrvatsko doba
5. epoha od ujedinjenja Hrvatske do kraja vladavine narodnih vladara (925. – 1463.)
6. epoha osmanske vladavine (1463. – 1878.)
7. period od konca 19. stoljeća do 1914., razdoblje između dva Svjetska rata
8. epoha SFRJ
9. period od osamostaljenja Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine.

Među poznatijim povijesnim predajama su predaje o ilirskoj kraljici Teuti, o ilirskom gradu Agroniumu, rimskom caru Dioklecijanu, starohrvatske predaje o doseljenju Hrvata…[48]

Jedna od povijesnih predaja vezana je i za pjesmu „Vile striljaju momke i divojke na Miholjdan u Dugopolju“ u kojoj je prikazana i podjela Dugopolja na tri dijela: Ramu, Senj i Kute (*…dija sela doša' je iz Senja, drugi dija, s istočne strane, doselija ovamo iz Rame…*).[49] Zanimljiv je dio Rama koji je dobio naziv zbog doseljenja Ramljaka 1687. Tada su Ramljaci sa sobom u Dugopolje donijeli Čudotvornu Gospinu sliku. Riječ je o povijesnoj predaji. Tu povijesnu predaju potkrepljuju današnja dugopoljska prezimena Ramljaci, Malbaše i Vučkovići čije podrijetlo seže u ramski kraj.[50]

Malbaše potječu iz Rame i na prostor Cetinske krajine stižu u listopadu 1687. Tada se na područje Brnaza doselila osmeročlana obitelj Tome Malbašića, koju nalazimo upisanu u zemljišniku za Brnaze 1709. godine u sastavu banderije harambaše Jakova Tomaševića, a kojoj su venecijanske vlasti kao i svim doseljenicima dodijelile zemljište. Iz Brnaza se

[48] Marko Dragić, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (Fakultetski udžbenik). Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008. str. 274.
[49] *Isto,* str. 527.
[50] Ante Ivanković, *Prezimena općine Dugopolje,* u: Zbornik radova općine Dugopolje, sv. II, Dugopolje: Općina Dugopolje, 2002, str. 21.

Malbaše šire u Dugopolje, gdje je u popisu vjernika Splitske nadbiskupije 1725. godine zabilježena četveročlana obitelj Tome Malbaše, pretka dugopoljskih Malbaša.[51]

Kao što su neki doseljenici iz Bosne, Hercegovine, Duvna, Livna, Kupresa, koji su u starom kraju imali svoja prezimena, u mjestu doseljenja prema kraju iz kojeg su stigli prozvani Bosančićima ili Bošnjacima, Ercezima ili Ercegovićima, Duvnjacima, Livanjcima, Kuprešacima ili Kuprešanima, tako su doseljenici iz Rame prozvani Ramljacima. Taj nadimak su ubrzo prihvatili kao novo prezime. O njihovom doseljenju iz Rame, svjedoči i naziv jednog dijela Dugopolja, Rama.[52] Ramljaci su u u ramskom kraju, selu Proslap, imali prezime Milas(ović).[53]Fra Jeronim Vladić potvrđuje da su Milas(ović) i Ramljaci isti rod:„…da Uprava Franjevačke provincije Bosne, skrb za nabavu zemljišta i dignuće župskog stana povjeri ocu Jeronimu Milasoviću Rmljaku, rodom iz sela Proslap-Nikolići na lijevoj obali Rame…“[54]

Vučkovine, predio iznad Mokronoga pokraj Tomislavgrada i istoimeno mjesno groblje, sačuvali su spomen na stari duvanjski rod Vučkoviće čiji je najpoznatiji pripadnik fra Pavao Vučković. U maticama Duvna iz 1743., koje je objavio fra Dominik Mandić, ne spominju se Vučkovići što znači da je cijeli rod prebjegao. O ugledu obitelji Vučković svjedoče i visoke dužnosti koje su im povjeravale mletačke vlasti nakon doseljenja iz Duvna: „prvi službeni serdar iz te obitelji bio je Tadija Vučković…“ U Dugopolju je u sklopu popisa vjernika Splitske nadbiskupije 1725., zabilježen predak današnjih dugopoljskih Vučkovića, Luka koji je imao šesteročlanu obitelj. I dugopoljski Vučkovići dali su istaknute svećenike, don Miju i don Luku Vučkovića. Zanimljivo je spomenuti da su Dugopoljci zahvaljujući Boži Vučkoviću i prodaji kliškog općinskog zemljišta tvorničaru Stocku dobili 1936. godine električnu struju što je stajalo 720 tisuća dinara. [55]

Dakle, zbog stalnih turskih napada u 16. stoljeću franjevci su predvodeći puk krenuli na mletačke otoke kako bi izbjegli turske napade. Jedan dio franjevaca odlazi u unutrašnjost

[51] Ante Ivanković, *Prezimena općine Dugopolje,* u: Zbornik radova općine Dugopolje, sv. II, Dugopolje: Općina Dugopolje, 2002, str. 91.
[52] *Isto,* str. 121.
[53] Ante Ivanković, *Duvanjska prezimena,* Tomislavgrad: Naša ognjišta, 2001, str. 339.
[54] Fra Jeronim Vladić, *Uspomene o Rami i ramskom franjevačkom samostanu,* Zagreb, 1882, str. 90. Citirano prema: Krešimir Kužić, *Povijest Dugopolja i njegovih sela,* u: Zbornik radova općine Dugopolje, sv. I., Zagreb-Dugopolje, 2001.
[55] Ante Ivanković, *Prezimena općine Dugopolje,* Zbornik radova općine Dugopolje, sv. II, Dugopolje: Općina Dugopolje, 2002, str. 141-142.

Bosne i nosi sa sobom Čudotvornu Gospinu sliku iz Sinja. To potvrđuje i pismo pape Inocenta VIII. u kojem se navodi da je od turskih napada stradala i crkva sv. Marije u Sinju. Crkva i uz nju franjevački samostan srušeni su oko 1522. godine. Dio redovnika otišao je na Trsat, a dio u samostan u Ramu koji se nalazio u unutrašnjosti i nije bio izložen zulumu Osmanlija.[56] Poraz pod Bečom 1683. godine naveo je Osmanlije na još veću okrutnost. Nakon povijesne obrane Beča uslijedio je rat između Turaka i Mlečana (Morejski rat) u kojem su oslobođeni mnogi dalmatinski gradovi. Upadi kotarskih uskoka postaju svakodnevna briga turske vlasti. Sve je to potaklo Turke na nemilosrdne progone domaćih kršćana, a osobito franjevaca u pograničnim područjima (Duvnu, Livnu i Rami). Franjevci iz ramskog samostana u takvim okolnostima odlučili su se na bijeg[57] . O bijegu Ramljaka piše i Ivan Aralica u romanima „Put bez sna“ (1982.) i „Duše robova“ (1984.).

Bijeg fratara i njihova puka zbio se krajem listopada 1687. godine kada su zapovjednik mletačkog konjaništva Zeno i ravnokotarski serdar Stojan Janković prodrli čak u Ramu. Fratri, ponijevši sa sobom Čudotvornu sliku Gospe ramske, pobjegli su preko Duvna u Dalmaciju. Franjevci su poveli sav narod iz okolice Glamoča, Kupresa, Livna, Uskoplja, Duvna, Rakitna, Doljana i Rame (negdje oko 5 000 ljudi) koji su naselili osim Cetine i zagorska sela, a među njima i Dugoplje.[58]

Bijeg je organizirao fra Pavao Vučković.[59] Fra Pavao Vučković bio je brat serdara Tadije.[60] Najdragocjenije što su sa sobom ponijeli bila je slika Majke od Milosti. U Sinju se nisu imali gdje skloniti pa su franjevci poslije kratkog boravka u Dugopolju i Klisu, 9. siječnja 1688. godine stigli u Split i uselili se u staru benediktinsku opatiju na Sustipanu. Jedne ljetne noći god. 1692. donijeli su potajno Gospinu sliku iz Splita do sela Radošić, odakle su je franjevci s narodom u ophodu pjevajući i moleći donijeli u obnovljenu crkvu sv. Franje.[61]

---

[56]http://www.slobodnadalmacija.hr/Split%C5%BEupanija/tabid/76/articleType/ArticleView/articleId/218521/Default.aspx (pristup 5. svibnja 2015.)

[57]http://www.slobodnadalmacija.hr/Split%C5%BEupanija/tabid/76/articleType/ArticleView/articleId/218521/Default.aspx (pristup 5. svibnja 2015.)

[58] Fra Stipan Zlatović, *Franovci Države Presvetog Odkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji,* Zagreb, 1888, str. 154. Citirano prema: Krešimir Kužić, *Povijest Dugopolja i njegovih sela,* u: Zbornik radova općine Dugopolje, sv. I., Zagreb-Dugopolje, 2001.

[59] Marko Dragić, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (Fakultetski udžbenik) Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008, str. 397.

[60] Marko Dragić, *Književna i povijesna zbilja (kroatološke teme),* Split: Hrvatsko kulturno društvo Napredak, 2005, str. 205.

[61] http://free-st.htnet.hr/Sinj/gospasinjska.html (pristup 5. svibnja 2015.)

Turci su fra Pavla Vučkovića zarobili u kuli u Čitluku kod Sinja. Tamnovao je šest godina u Bagdadu i Carigradu odakle „junački uteče, dođe pod Sinj,načini manastir i crkvu po Sinjem“.[62]

Godine 1715., prigodom opsade Sinja od vojske Mehmed-paše Čelića, fra Pavao se sa šestoricom braće franjevaca te sa 700 suboraca zatvorio u sinjsku tvrđavu. Juriš na Sinj počeo je 8. kolovoza. Oko grada sve je bilo zapaljeno i uništeno. Izgorjela je i crkvica sv. Franje, a zatim i samostan i nova crkva pod Kamičkom sa svim što je u njoj bilo. Sam je grad bio napola razrušen. Za branitelje Sinja molilo se po cijeloj Dalmaciji. Dana 14. kolovoza bio je posljednji, opći juriš, koji je trajao tri sata. Za to vrijeme redovnici, žene, djeca, molili su s plačem i suzama pred Marijinom slikom za pomoć.

Branitelji su očekivali novi napad ali je neprijatelj „noću od 14. na 15, kada je svitao dan naše Zaštitnice na nebo uznesene, u najvećoj tišini digao topove i uz pratnju cijeloga tabora vratio se na sigurno u svoje prvobitno stanište u Livnu...". izvijestio je pisac *Dnevnika*, opisa opsade Sinja. Riječ je o jedinstvenom dokumentu, dnevniku, kojeg je napisao jedan od branitelja Sinja. U *Dnevniku* stoji da „na Blagdan Velike Gospe nijednog Turčina nije bilo pod Sinjem, već su i posljednje turske čete prešle preko Cetine. Pod Gradom se našlo 10.000 mrtvih i mnoštvo ratnog materijala. Od naših padoše 3 časnika, 35. vojnika i vojni kapelan fra Stjepan Batarelo. Ranjenih je bilo 52.“

Suvremenici događanja uvjereni su da je pobjeda postignuta po zagovoru Majke Božje. Povjesničar fra Petar Filipović piše: "Da je dakle ovo bilo njezino dobiće, sumnje ne ima; pak i Turci isti posli govorili su da su gledali svaku noć u vrime obsidnuća odit po zidu Grada jednu ženu u velikoj svitlosti. Te su se Gospođe strašili i zato su pobjegli. Premda se mogu donijeti i neki naravni razlozi povlačenja turske vojske, ipak su svi branitelji bili duboko uvjereni da je to bilo djelo "naše zaštitnice", "Majke od Milosti" pred čijom su se Slikom molili.“[63]

Generalni providur u svome izvještaju od 16. kolovoza priznaje čudesnu činjenicu: "Bog je počeo dokazivati svoju svetu zaštitu ovoj provinciji oslobodivši prošle noći, na dan Uznesenja Djevice veoma važnu tvrđavu Sinj, izmučenu krvavom opsadom goleme turske

[62] Marko Dragić, *Književna i povijesna zbilja (kroatološke teme),* Split, Hrvatsko kulturno društvo Napredak, 2005, str. 205.
[63] http://www.gospa-sinjska.hr/index.php/kroz-proslost/51-povijest-stovanja-gospe-sinjske (pristup 5. svibnja 2015.)

vojske". U znak zahvalnosti Gospi skupili su 80 zlatnih cekina i dali u Veneciji izraditi zlatnu krunu s križem da se baš ta Slika "Majke od Milosti" njome okruni pa se smatra da je na dan pobjede Gospe od Milosti rođena Gospa Sinjska. Na njenom je dnu upisano: „*IN PERPETUUM CORONATA TRIUMPHAT – ANNO MDCCXV*" (Zauvijek okrunjena slavi – 1715.). [64]

Razmišljajući o sinjskim vitezovima, vojnicima, koji su dali okruniti Gospinu sliku fra Josip Ante Soldo piše: "Vojnici su posebna vrsta ljudi. Raspojasani, ali i pokajnici i vjerni prijateljima, nemilosrdni, ali puni zahvalnosti dobročiniteljima. Ako je itko osjetio u sinjskoj tvrđavi da su ostavljeni kao žrtve nadmoćnom neprijatelju, to su bili branitelji jer je mletačka vojska iza Visoke čekala da se neprijatelj okrvavi pod surim zidinama. Žrtve nemilosrdnog, nejednakoga boja, dobro su uviđale tko mu je prijatelj i pravi pomoćnik. Stoga su u bezizlaznoj situaciji osjetili da im jedino može pomoći junačka desnica, oko sokolovo i nebo utjelovljeno u slici otužne Gospe. To su uvjerenje snažile molitve vjernika i fratara pred slikom. Dijeljenjem milosti viteštva umilna je prilika dobila novi naziv: Gospa Sinjska".[65]

Branitelji su kao svjedočanstvo i uspomenu na svoju veliku pobjedu ustanovili 'živi' spomenik – Sinjsku alku**.** Po uzoru na igre i vojne vježbe onog vremena osmišljeno je natjecanje u kojem su se svake godine na godišnjicu pobjede natjecali vitezovi sudionici te bitke, a poslije njihove smrti natjecanje su nastavili njihovi potomci i nasljednici po junaštvu i domoljublju. Za metu u poznatoj utrci odabrana je stilizirana podloga za stopalo sa sedla koje se nalazilo na konju koji je zaplijenjen turskom paši prilikom opsade Sinja. Meta je nazvana '(H)Alka', što na turskom znači prsten, obruč ili kolut.[66]

O legendarnoj obrani Sinja i danas se pripovijeda:

„*Kad se saznalo da prema Sinju dolaze Turci, fra Pava Vučković zovnio Livnjane i Duvnjane da se bore s naman. Jednu vojsku stavili na Han tako da kad vide da Turci iđu priko Cetine da pucaju mačkule pa će Sinjani znat šta je i kako je. A bilo i' je svakakvi. Kida je jedan iz Sinja uteka i u Italiju i pitaj Boga di nije. A onda opet, neki su se ostali borit jer su fra Pavao Vučković i don Ivan Filipović Grčić hrabrili i govorili da će Bog pomoć. Ostalo ti od nemilog*

[64] http://www.gospa-sinjska.hr/index.php/kroz-proslost/51-povijest-stovanja-gospe-sinjske (pristup 5. svibnja 2015.)
[65] http://www.gospa-sinjska.hr/index.php/kroz-proslost/51-povijest-stovanja-gospe-sinjske (pristup 5. svibnja 2015.)
[66] http://www.gospa-sinjska.hr/index.php/kroz-proslost/51-povijest-stovanja-gospe-sinjske (pristup 5. svibnja 2015.)

svita u tvrđavi sedansto junaka, a Turaka dolazi sto hiljada. Neko kaže da i' je bilo više, neko da i' je bilo manje, šezdeset hiljada, a ko će to znat. A sedan fratara šta je bilo, zatvorili se u crkvicu gori na Gradu i jedan ti izvadi iz nike skrinje Gospinu sliku šta su je donili iz Rame i obisi je na oltar svete Barbare. I molili se oni, moj sinko, a di neće kod noliko dušmana. To je bilo na sedmi jula i poslin toga sedan dana Turci bili oko tvrđave. Kad došlo jutro na Gospin žežen, zora bila, a Turci ti nasrnili na jadnu tvrđavicu, prvo pješaci, onda konjanici, a za njiman i pričuva šta su je imali. Primakli se tako blizu da su svoje barjake zadili blizon zida. A svaki put kad se primaknu, Sinjani se na nji' obruše svin šta imadu. Najedanput, iz čista miram stali Turci bižat glavon bez obzira, utekoše drito priko Cetine. Ostadoše mrtvi' deset hiljada a ostali utekli. Oko Sinja sve srušeno i spaljeno, nova crkva ispod Kamička izgorila do temelja. A zašto su utekli. Vidili po bedemin oda žena cila u bilu. Navalila na nji' srdobolju. Kad se sve svršilo, časnici štano su branili Sinj skupiše osandeset cekina i dadoše Gospi napravit krunu da joj se slika okruni, a virnici Sinjani i Cetinjani dali svoga zlatnog nakita i šta su imali da se okiti Gospina slika. A kad su Sinjani tek donili iz Rame Gospu, oni bi je odnili u tvrđavu u crkvicu, a ona stalno bižala doli ispod Kamička u niku kupinicu. Oni je onda vrate, a ona ti opet u kupinicu. I tako stalno ona bižala. A fratri onda nisu imali šta drugo već da sagrade crkvu tuten di je bila ta kupinica. I tako je nastala naša crkva.“[67]

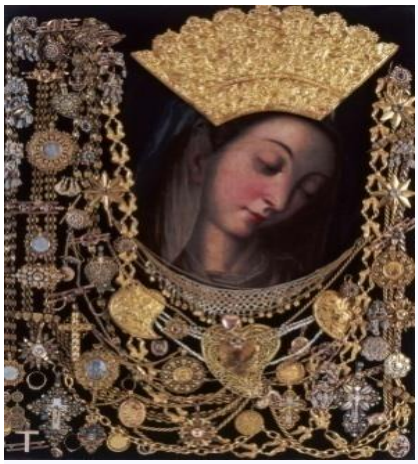
Od tada se kao spomen na tu pobjedu, svake godine prije Velike Gospe trči Sinjska alka. U čast Gospi što je obranila Sinj, podignuta je crkvica na starom gradu, na utvrdi iznad Sinja opasanoj zidinama po kojima je hodala Gospa. U crkvi čudotvorne Gospe Sinjske podignut je oltar na kojem je Gospina slika.[68]

Gospa i Alka zaštitni su znakovi Sinja, a alka uvrštena je na popis UNESCO-ve nematerijalne baštine od 2010. godine. Gospina slika i Alka bitno su pridonijeli da se na području Cetinske krajine etnički homogenizira pučanstvo iz zapadne Bosne i Hercegovine koje je došlo na to područje pod vodstvom franjevaca. Pokazalo se i tada, kao i mnogo puta u prošlosti, da ljude ništa tako ne zbližava kao zajednička uspomena povezana s kolektivnom patnjom ili kolektivnim uspjehom, pogotovo ako su okrunjene nekom mitskom pobjedom i religijskom aurom. Po tome su Sinjska alka i čudotvorna Gospa Sinjska bitni elementi novog

[67]Marko Dragić, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (Fakultetski udžbenik). Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008, str. 398-399, prema zapisu Marine Gugić (kazao joj je Ivan Gugić u selu Radošić kod Sinja 2008.)

[68] Marko Dragić, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (Fakultetski udžbenik). Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008, str. 400-401.

identiteta Cetinske krajine. Iako imaju izvanpovijesni, a možda i natpovijesni smisao, ne mogu se zbiljski razumjeti bez vlastitog povijesnog konteksta. Sinjska alka kontinuirano traje od 1717. godine sve do danas i samo je jedanput bila odgođena na više mjeseci zbog kolere (1855.), a tijekom Drugog svjetskog rata nije se održavala (osim 1944.). Nakon Drugog svjetskog rata ustalilo se da se Alka održava svake prve nedjelje u kolovozu.[69] Najstariji do danas sačuvan pisani pravilnik (Statut) potječe iz 1833. godine i predstavlja temelj pravila za održavanje Alke do danas. Veći dio odredbi statuta podudara se s odredbama sličnih viteških nadmetanja u tadašnjoj Europi, osobito na području Mletačke Republike (Udine, propisi iz 1762.). Za razliku od sličnih onodobnih viteških natjecanja u kojima su mogli sudjelovati samo alkari-vitezovi iz povlaštenog društvenog sloja, u Sinjskoj alki mogli su sudjelovati i ljudi iz sela Cetinske krajine. Za Alku se kaže da je „hodajući statut“ zbog strogo kodificiranog poretka svih sudionika igre, apoteoza sklada i ravnoteže društvenog sloga i narativna povorka koja kodificira hijerarhiju dostojanstva i kroz tu sliku utvrđuje društvena pravila među pojedinim skupinama, rodovima i obiteljima. Ona je nastavak i jedini autentičan ostatak mnogih viteških nadmetanja što su se održavala u nekim većim mjestima na hrvatskoj obali: alka se trčala u Zadru, Makarskoj, Imotskom…[70]

Slika 4. Čudotvorna Gospina slika

[69] Do 1820. Alka se trčala na pokladni utorak, potom prema rođendanima visokih zaštitnika i dobročinitelja.
[70] Joško Belamarić, *Stoljetno viteško natjecanje u Cetinskoj krajini*, u: Blaga Hrvatske, Zagreb: Denona, 2013, str. 274-275.

3.3. Demonološke predaje

Demonološke (demonske) predaje u osnovi imaju osobni doživljaj, susret s demonološkim (onostranim) bićem. Najčešći demoni u toj vrsti naših predaja su: vještice, stuhe, irudice, kuga, kučibabe, vukodlaci (kodlaci, kudlaci, kozlaci), čaratani, đavao (vrag-crni ovan, crni pas), orko, mačić; zloguke ptice (gavran, kukviža), te razna plašila, prikaze, utvare.[71]

3.3.1. Predaje o morama

Po narodnom vjerovanju vještice su stupile u savez s đavolom pogodbom koja se potpisivala krvlju. Konkretna ženska osoba bi đavlu prodala dušu, a đavao bi njoj dao natprirodne moći. Zamišljane su kako jašu na metli s grbom na leđima i dugim nosom. Ulazile su kroz ključanice, spolno bludničile s đavolom, jele djecu, držale tajne sastanke, spremale masti za ljubavne napitke, izazivale razne bolesti i ludilo, gušile pri spavanju... Prva je vještica spaljena 1275. g. u Tuluzi, a zadnja 1793. g. u Posanu. Neki misle da je u tom razdoblju spaljeno do milijun vještica. U Hrvatskoj je spaljivanje vještica zabranila Marija Terezija 1758. godine. Vjerovalo se da ima i lijepih vještica jer i đavao voli što je lijepo. Razlikuju se vještice u bajkama i demonološkim predajama. Vještica u bajci je bezimena i zla, a u predaji je stvarna osoba koja nanosi zlo. Vještice se još nazivaju: more, štrige (štringe) coprnice, babe. More su po narodnom vjerovanju djevojke koje su se povještičile.[72]

Mora je cura zle krvi, željna mlade krvi. Kad ne more da se mladosti drukčije dočepa, tare i mori mladost pri spavanju. Voli mladu mušku krv nego žensku. Muško mori od želje, a žensko od zavisti. Pričalo se da se nekog momka dovezala mora. Svaku noć dok on zaspi, ona pritisni. Nit je mogo čim krenuti, nit glasa dati. Kaziva ćaći, kaziva materi, svejedno. Snažan je bio, al opet nije je mogo nikako uvatit. Pane mu na pamet, da ode u crkvu, nožem ustruže

[71]Marko Dragić, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (Fakultetski udžbenik). Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008, str. 437.
[72] *Isto,* str. 437.

malo klačarde s Gospina oltara, metne u karticu, zašije u krpu i metne na se. Nikad više nije došla. Niko mu to nije virova, al se od tad uvik pričalo o tome.[73]

Za moru narod vjeruje da je neudana mlada žena koja jednom kad se uda postaje vještičom. Mora se percipira kao živi član neke zajednice koji noću dolazi ljudima sjedati na prsa oduzimajući im miran san, a samim time i snagu za naredni dan. More je posebno istraživala i Sandra Barešin, mlada šibenska magistrica etnologije i suvremene talijanske filologije.[74]

Jedno od raširenijih vjerovanja do kojih je došla u svom istraživanju kaže da se mora rađa u placenti, posteljici ili košuljici crvene, modre ili crne boje, a takav porod znači da se rodilo biće izvanrednih moći. U kvarnerskom mjestu Karlići, blizu Crikvenice čula je ovu priču koju joj je ispričala jedna babica: „*Ja sam je, kad se rodila, zaklela na rešeto, koliko god je onih rupic na rešetu, jer se rodila u župici i bila je toliko moćna da je mogla dvadeset ljudi zla napravit."*[75]

Prema nekim narodnim vjerovanjima vještice i more ne mogu ništa postići, niti zla uraditi, prije nego li prebroje sve rupice na situ ili rešetu. *„Meni je nona Momica pričala da mora u obliku osobe sidne na prsi i ne moreš je ulovit. Ko bi se ujutro umoran probudi, u mistu (Brač) bi rekli: "Mora te umorila". Stavljaš joj trapulu. Na primjer, staviš iglu ispod praga, pa da se ta osoba ujutro ubode. Ili blizu kreveta staviš bočicu sa čepom i onda se ona ne može pomokrit. Ujutro dođe molit da se boca otvori."*[76]

Jedan slučaj u Popovićima pokazuje kako je u tamošnjim vjerovanjima nož služio za sakaćenje žene - more. Ljudi u selu su pričali ako bi se probudili na vrijeme, u trenutku napada uspjeli bi izvući nož, osakatiti curu koja ih je napala te bi se na taj način sutradan u mjestu znalo tko je ona.[77]

---

[73]Marko Dragić, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (Fakultetski udžbenik). Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008, str. 438.
[74]http://www.slobodnadalmacija.hr/Mozaik/tabid/80/articleType/ArticleView/articleId/283437/Default.aspx (pristup 5. svibnja 2015.)

[75]http://www.slobodnadalmacija.hr/Mozaik/tabid/80/articleType/ArticleView/articleId/283437/Default.aspx (pristup 5. svibnja 2015.)

[76] Priča s Brača koju je zapisala Sandra Barešin.
[77]http://www.slobodnadalmacija.hr/Mozaik/tabid/80/articleType/ArticleView/articleId/283437/Default.aspx (pristup 5. svibnja 2015.)

Po narodnom vjerovanju postojali su i višci (vještci) koji su mogli začarati čovjeka i baciti na njega uroke. Stuhe su slične vješticama. U Stocu se vjerovalo da su se stuhe prikazivale u obliku vatre i plamena. Irudice su demonološka bića koja su predvodila olujno nevrijeme. Što se tiče kučibaba, one su po narodnom vjerovanju, živjele u vodi, bunarima, čatrnjama i tamo odvlačile djecu koja bi se približila vodi. U Hrvatskoj se ta demonološka bića nazivaju babaroge. [78]

Zanimljiva je priča o dvije šibenske vještice iz 15. stoljeća. Majka i kći, Mirna i Dobra, našle su se pred sudom jer je Dobra, iako obična djevojka iz puka, zavela šibenskog plemića Dragana Draganića. Suđenje je trajalo deset dana prilikom čega su Mirnu i Dobru podvrgli mučenju istezanjem tijela što im je uzrokovalo iščašivanje zglobova. Inkvizitori su čitavo vrijeme čekali da majka i kći spomenu Đavla. Umjesto toga one su izgovarale "Očenaš" zbog čega bi uslijedile nove kazne. Ipak, nakon mučenja priznale su da su pržile mozgove psa i mačaka, pomiješane s drugim mesom, u prženice, koje su potom davale plemiću. Također, ispod njegovog kućnog praga zakopale su i ukradene kosti s groblja kako bi plemić do kraja života ostao zaljubljen samo u Dobru.[79]

Osim priča o mosorskim vilama u Dugopolju možemo čuti priče o morama. More su obično bile mlade, zgodne neudane žene koje bi noću ulazile u kuće i gušile ljude, a neki su tako i umrli. Priča koja se prenosi već generacijama je priča o čuvanju mladih momaka koje su napadale more. Vjeruje se da more mogu preuzeti neki drugi lik te tako lakše doći do svoje žrtve. Tako su čuvali jednog mladića u Dugopolju cijelu noć, a njegovi sumještani bi se naoružali sjekirama te kada bi osjetili da nešto ulazi kroz ključanicu (djevojka-mora, jer su i Dugopoljci vjerovali da ima moć preobrazbe u neko drugo biće) bez prestanka bi zamahivali sjekirama u nadi da će je ozlijediti jer je ne bi vidjeli. Ženu koju bi ujutro vidjeli s povezom smatrali su morom koja je mladića morila. Ta djevojka bi tako morila tog mladića da je izgledao kao da je na samrti. Priču o morama ispičala mi je baka Milica Plazibat:

U Balića blizu Balića duba živija je Ivan koji se oženija s divojkon iz Koprivnoga. Ivan je bija kršan momak koji je volija vidit lipo žensko, volija je on i dobacit koju lipu besidu. Tako je jednog dana jednoj ženi iz sela dobacija da ima lipe noge. Na što mu je ona

[78] Marko Dragić, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (Fakultetski udžbenik) Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008., str. 438.
[79]http://www.slobodnadalmacija.hr/Mozaik/tabid/80/articleType/ArticleView/articleId/283437/Default.aspx (pristup 5. svibnja 2015.)

odgovorila: Zapantit ćeš, Ivane, ove noge! Poslin toga otiša je Ivan kući, ali svojoj ženi nije ništa govoriJa. Mora ga stala noću morit. Ivan ni živ ni mrtav! Tako dan za danon. Odluči Ivan i otiđe do svog zeta Milana i sve mu ispriča. Naredio mu da ode do te žene (more) i kaže joj da će je upucat iz straguše (lovačke puške) ako ga ne prestane morit. Zet to učini, ali mora i njemu isto zapriti s ričima: "Zapantit' ćeš ovaj dan!" I tako i Milana stane morit i gušit. Milan otiđe pnovno do divojke i opet joj zapriti :"'Oće li te Ivan ubit ili neće, ali ja ću te sigurno ubit!" Posli toga more su pristale.[80]

[80] Milica Plazibat (rođena 1949.)

4. ZAKLJUČAK

Književnost stvara nove svjetove koji se prema zbilji odnose kao svojevrsne projekcije različitih mogućnosti života. Učeći književnost učimo o vlastitom životu. Književnost je sačuvala brojne predaje koje se prenose s generacije na generaciju i koje veličaju brojne junake zbog njihovih pothvata. I danas ljudi vjeruju u te predaje i prenose ih na mlađe naraštaje. Postavlja se pitanje jesu li te predaje povijesno utemeljene? Je li se to stvarno zbilo ili je književnost „dočarala“ te događaje? Teško je dati jednoznačan odgovor na to pitanje, ali je važno istaknuti da se književnost i zbilja ne mogu odvojiti jedna od druge. Iako književna djela „obogaćuju“ stvarni događaj brojnim stilskim sredstvima, u samoj srži riječ je o zbiljskom događaju. Poetska zbilja obavijena je velom mašte i za razliku od povijesne zbilje, dojmljivija je, ljepša i snažnija. Ona je stvarnija i od povijesti. Predaje imaju važnu ulogu u životima starijih ljudi koji ih prenose s generaciju na generaciju. Iako je teško odrediti što je fikcija, a što fakcija, predaje se prihvaćaju takve kakve jesu. Gledajući baku i djeda, kao i svoje starije sumještane, vidim da u njima još uvijek žive nekadašnji običaji, strahovi i vjerovanja. I dan danas moja baka ističe kako se potkošulja mora nositi naopako da bi se osoba zaštitila od vještice.

Usprkos sve većoj urbanizaciji, moje mjesto, zahvaljujući prije svega KUD-u „Pleter“ koji broji sve veći broj mladih članova, ipak u sebi čuva ono iskonsko, tradiciju i običaje. Svake godine, na dan sv. Mihovila i Jeronima, ta se tradicija oživi kada članovi KUD-a „Pleter“ zaigraju tradicionalnu pučku veselicu koju krase ovi stihovi:

„U kolo se okupiše momci
To su, nane, naši Dugopoljci!

I divojke lipe Dugopoljke,
Kose su im, nane, na uvojke.

Dugopoljsko kolo zaigraše
Dugopoljsku pismu zapivaše

Dugopolje, nek' ti ime traje,
Čuvat ćemo tvoje običaje!“

RJEČNIK

Ambar - skladište

Baba - baka
Besida - riječ
Bukara - drvena posuda za piće
Blago - stoka
Brnjica - narodna suknja

Čanjak - drvena zdjela

Ćaća - otac
Ćerce - kćeri
Dida - djed

Dernek - sajam, narodno veselje
Divojka - djevojka
Dite - dijete

Dičan - ugledan
Dota - djevojački miraz

Đul – djevojka, djevojka kao ruža
Familija - obitelj

Iđe - ide

Jist - jesti
Jematva - berba grožđa

Gaće - hlače
Guvno - gumno

Komšiluk - više zaselaka zbijenog tipa
Komin - nisko otvoreno ognjište
Katriga - stolica
Kužina - kuhinja
Konop - uže
Kašnje - kasnije
Kar - seoska kola
Krtol - košara
Kite - rese
Kititi - ukrašavati
Kruv - kruh
Kolo - narodni ples
Kršni momci - jaki momci

Lancuni - plahte

Mijeldan, Miholjdan – dan Sv. Mihovila (29. rujna)
Mater - majka
Melo - maslo
Mura - životinjski želudac
Manistra - tjestenina

Ojkavica - tradicionalna pjesma kojim se prosila cura na derneku
Opanak - kožnata obuća koju izrađuje majstor opančar, priteža remenjem ili oputom

Ponistra - prozor
Posa - posao
Pijet - tanjur
Pir - svadba
Pinjur - vilica
Poduminta - temelj
Pritia - prijetiti

Rera - tradicionalna pjesma

Slime - vrh krova
Sukno - vuna
Strnina- njiva nakon kosidbe
Svitovati - savjetovati

Šotana - podsuknja
Štala - staja

Tvorilo - drveni kalup u obliku obruča
Traversa - nabrana pregača

Vez - ručni rad
Vidro - drvena posuda za prelijevanje vina
Varina - drvena greda
Vri - nadolazi

Literatura

1. Aristotel, *O pjesničkom umijeću.* Zagreb: Itro August Cesarec, 1983.
2. Balić, Stanko, *Kultura, kulturne udruge i njihovo djelovanje*, Zbornik radova Općine Dugopolje, sv. I., Zagreb - Dugopolje, 2001.
3. Belamarić, Joško, *Stoljetno viteško natjecanje u Cetinskoj krajini,* Blaga Hrvatske, Zagreb: Denona, 2013.
4. Botica, Stipe, *Lijepa naša baština* (književno-antropološke teme), Sveučilišna naklada, Zagreb, 1998.
5. Cambi, Nenad, *Dugopolje u antici,* Zbornik radova općine Dugopolje, sv. I., Zagreb - Dugopolje, 2001.
6. Čulin, Ivan, *S junacima i vilama sa zimskih sila*, Zbornik općine Dugopolje, svezak III., 2003.
7. Dragić, Marko, *Općedruštveni značaj usmene književnosti***,** Zbornik radova Utjecaj hrvatske usmene tradicije u suvremenoj književnosti za djecu i mlade, Gradska knjižnica Marka Marulića Split, Split, svibanj 2014., str.16-25.
8. Dragić, Marko, *Mitski svijet Zagore u kontekstu europske mitologije*, Kulturni sabor Zagore, Filozofski fakultet u Splitu - Odsjek za povijest i Veleučilište u Šibeniku, Split 2013., str. 195-227.
9. Dragić, Marko, *Usmena i pučka epika u tradicijskoj baštini Hrvata iz mućko-lećevačkih sela,* Zagora između stočarsko-ratarske tradicije te procesa litoralizacije i globalizacije, Sveučilište u Zadru, Kulturni sabor Zagore, Ogranak Matice hrvatske Split, Zadar, Split, 2011., str. 493-527.
10. Dragić, Marko, *Etiologija izreke „Šaptom Bosna poginu",* Školski vjesnik, časopis za pedagoška i školska pitanja, V. 60, br. 3., Split, 2011., str. 361-382.
11. Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (Fakultetski udžbenik) Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008.
12. Dragić, Marko, *Apotropejski obredi, običaji i ophodi u hrvatskoj tradicijskoj kulturi,* Croatica et Slavica Iadertina, br. 3, Sveučilište u Zadru, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Zadar, 2007., str. 369-390.
13. Dragić, Marko, *Književna i povijesna zbilja*, HKD Napredak Split, Split, 2005.

14. Fra Jeronim Vladić, *Uspomene o Rami i ramskom franjevačkom samostanu,* Zagreb, 1882.
15. Fra Stipan Zlatović, *Franovci Države Presvetog Odkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji,* Zagreb, 1888.
16. Fortis, Alberto, *Put po Dalmaciji,* Zagreb: Globus, 1984.
17. Frangeš Ivo, Dragutin Rosandić, Miroslav Šicel, *Pristup književnom djelu (čitanka s pregledom književnosti za I. razred gimnazije).* Školska knjiga, Zagreb, 1970.
18. *Hrvatski enciklopedijski rječnik,* Novi liber, Zagreb, 2002.
19. Ivanković, Ante, *Duvanjska prezimena,* Tomislavgrad: Naša ognjišta, 2001.
20. Ivanković, Ante, *Prezimena općine Dugopolje,* Zbornik radova općine Dugopolje, sv. II, Dugopolje: Općina Dugopolje, 2002.
21. Kliškić, Damir, *Prapovijest na području Dugopolja,* Zbornik radova općine Dugopolje, sv. 1, Zagreb - Dugopolje, 2001.
22. Kužić, Krešimir, *Povijest Dugopolja i njegovih sela*, Zbornik radova Općine Dugopolje, sv.I., Zagreb - Dugopolje, 2001.
23. Solar, Milivoj, *Teorija književnosti.* Školska knjiga, Zagreb, 1977.
24. Vidović, Mile, *Splitsko- makarska nadbiskupija (župe i ustanove).* Split: Splitsko-makarska nadbiskupija, 2014.
25. Traživuk Vojnović, Branka, *Prilog istraživanju etnografije Dugopolja,* Zbornik radova općine Dugopolje, sv. I., Zagreb - Dugopolje, 2001.
26. Žmegač, Viktor, *Književnost i zbilja*. Suvremena misao, Zagreb, 1982.

Internetske stranice:

- http://hrvatskimitovi.com/gospa-sinjska/ (preuzeto: 5. svibnja 2015.)
- http://free-st.htnet.hr/Sinj/gospasinjska.html (preuzeto: 5. svibnja 2015.)
- http://www.slobodnadalmacija.hr/Split%C5%BEupanija/tabid/76/articleType/ArticleView/articleId/218521/Default.aspx (preuzeto: 5. svibnja 2015.)
- http://www.slobodnadalmacija.hr/Mozaik/tabid/80/articleType/ArticleView/articleId/283437/Default.aspx (preuzeto: 5. svibnja 2015.)

- http://www.gospa-sinjska.hr/index.php/kroz-proslost/51-povijest-stovanja-gospe-sinjske (preuzeto: 5. svibnja 2015.)
- http://www.hrt.hr/htv/emisije/navrhjezika/prilozi/hrv_glazba.htm (preuzeto: 5. svibnja 2015.)

Kazivači

Božo Vučković, 1947., Dugopolje.
Milica Plazibat, 1949., Dugopolje.
Anđelko Kardum, 1952., Dugopolje.
Mirko Plazibat, 1969., Split.

Slike su preuzete iz: „Dugopolje – zbornik radova Općine Dugopolje“, sv. I., ur. Ante Gulin, Zagreb-Dugopolje, 2001.

Sažetak

Općina Dugopolje utemeljena je u siječnju 1997. i obuhvaća naselja Dugopolje, Koprivno, Kotlenice i Lisku. Ova naselja se nalaze u jugoistočnom dijelu Dalmatinske zagore, uz granicu povijesnih Poljica i drevnog Klisa. Smještaj u blizini većih naselja splitskog zaleđa kao i blizina Splita omogućio je Dugopolju otvorenost prema utjecajima iz tih područja. Tako se oblikovala tradicijska kultura dugopoljskog područja koja je u mnogočemu tipična za srednjodalmatinsku zagoru. Treba naglasiti da dugopoljska tradicijska kultura ima i brojne posebnosti koje su proizašle iz spoja jadranske i zagorske sredine. Raznorodni elementi i strujanja rezultirali su stvaranjem lokalne varijante tradicijske kulture, kao dijela šarolike i bogate baštine hrvatskog sela.

Jedan od simbola Dugopolja je rera koja se često se pjeva na brojnim zabavama, a posebice na dan zaštitnika Dugopolja, sv. Mihovila.

Mitske predaje, posebice priče o vilama, još uvijek su zanimljive svim naraštajima mog kraja. Najpoznatija predaja o vilama jest „Vile striljaju momke i divojke na Miholjdan u Dugopolju“ koju je zajedno s ostalim pjesmama o vilama te junačkim i brojnim drugim pjesmama sakupio i objavio don Ivan Čulin u svojoj zbirci narodnih pjesama koju je nazvao „S junacima i vilama - sa zimskih sila“. Ta je pjesma posebna i po tome što spominje podjelu Dugopolja na tri dijela od kojih se jedan dio zove Rama koji se dovodi u vezu sa doseljenjem Ramljaka, 1687. Riječ je o povijesnoj predaji kada su Ramljaci sa sobom donijeli Čudotvornu Gospinu sliku u Sinj koja je neko vrijeme boravila i u Dugopolju. To potkrjepljuju dugopoljska prezimena Malbaša, Ramljak i Vučković čiji su pripadnici podrijetlom iz ramskog kraja. Njihovi preci došli su na područje Dugopolja u velikoj seobi Ramljana koju je predvodio legendarni fra Pavao Vučković. Osim povijesnih i mitskih predaja, u mom kraju žive i demonološke predaje pa se i danas pripovijeda o morama koje su mučile mladiće.

Usprkos sve većoj urbanizaciji, Dugopolje ipak u sebi čuva ono iskonsko, tradiciju i običaje koji se prenose s generacije na generaciju i koji će uvijek živjeti u srcima svih Dugopoljaca.

Summary

District Dugopolje was founded in January 1997. It includes villages Dugopolje Koprivno, Kotlenice and Lisku. Dugopolje is located in the southeastern part of the Dalmatian hinterland, on the border of historic and ancient Poljica and Klis. Situated nearby large settlements of the Split, hinterland Dugopolje was as connected with these places as receptive to impacts from these regions. Moreover, its closeness to Split, so to speak a large city centre, opened the rural base for influences of a later urban culture. So they created a traditional culture of the Dugopolje, which is in many ways typical fot the Mid- Dalmatian hinterland. It should be noted that traditional culture of the Dugopolje has many features that are derived from a combination of the Adriatic and the hinterland region. Various elements and trends resulted in the creation of local variety of traditional culture, as part of a varied and rich heritage of Croatian countryside.

One of the symbols of Dugopolje is *rera* which is often sung at many parties especially on the party of the patron Dugopolje, Saint Michael.

Legends, especially stories about fairies are still interesting all the generations of my village. The most famous legend of fairies is "*Vile striljaju momke i divojke na Miholjdan u Dugopolju"* which was, together with other songs about fairies and heroic, and many other songs collected and published by don Ivan Čulin in his collection of folk songs, which he called "S junacima i vilama - sa zimskih sila“. This song is special because it mentions the division Dugopolje into three parts. One of them is called Rama which is associated with settling people from Rama 1687. They bruought picture of Miraculous Lady. It is a historical legend. Picture of Miraculous Lady was also in Dugopolje. This histrorical legend is confirmed by surnames from Dugopolje, Malbaša, Ramljak and Vučković. Their ancestors came to this area in the great migration who led legendary fra Pavao Vučković.
In my village also lives legend of the nightmares who have plagued the young men .

Despite increasing urbanization, my villagge still preserved in the primeval traditions and customs that are passed down from generation to generation and that will always live in the hearts of all people from Dugopolje.